

Manuia o te Pahefika

O Tātou Tagata, O Tātou Faigātonu,
O Tātou Lumanaki

**MINISTRY OF SOCIAL
DEVELOPMENT**
TE MANATŪ WHAKAHIA TO ORA

Ko nā mea i loto

Kupu tomua a te Minihitā.....	4
Kupu tomua a te Ulu	7
Kupu tomua a te Takitakifono o te Vāega Fakahinoala Pahefika	9
Ko nā tino o te Vāega Fakahinoala Pahefika ma te Vāega Fehoahoani Pahefika.....	10
Ko te mātou kikilaga mamao.....	12
Ko nā gāluega a kimātou.....	13
Ko nā vāega takiala patino ma nā tini a kimātou.....	14
Ko nā gāoioiga a kimātou	18
Ko te Manuia o te Pahefika e fakamālohia e nā tūlāfono fakavae iēnei	20
E uiga ki te MSD	23

Ko te gāluega tēnei e laihene i lalo o te Creative Commission Attribution 3.0 New Zealand licence. Ko te mea hili atu te tāua, ko koe e haoloto ke kopi, tufatufa ma fakamāhani ki te gāluega, tau lava ko koe ke kave te gāluega ki te Kalauna ma tauhihi ki nā tukutukuga a iētahi laihene.

Ke kikila ki he copy o te laihene tēnei, fano ki te: <http://creativecommons.org/licenses/by/3.0/nz/>. Fakamolemole mātau e hēai he pine a he matāgāluega pe ko te mālō, fakailoga pe ko te Coat of Arms e mafai ke fakaaogā i hō he auala e holi ai hō he vāega o nā Fuka, Pine, ma te Tūlāfono o te Pūipua o nā Igoa 1981 (Names Protection Act 1981). Ko nā fakamatalaga e kavatu ki te Kalauna e tatau ona fai i he tūlaga tuhituhi ma e hē ko te toe faiga o he pine, fakailoga pe he Coat of Arms.

Na lolomi ia Oketopa 2019
Matāeke o te Atiakega o te Olafafia o Tagata
PO Box 1556
Wellington 6140
New Zealand

Telefoni: +64 4 916 3300
Facsimile: +64 4 918 0099
Īmeli: info@msd.govt.nz
Kupega tafakilagi: www.msd.govt.nz
ISSN: 2703-2760 (print)
ISSN: 2703-2779 (online)

Kupu tomua a te Minihitā

Mālō Ni! I te fakatālofa Pahefika,

Ia Fepuali 2019 ko he avanoa manaia na fakaleo atu ai te fakatūga o te Vāega Fakahinoala Pahefika ma te Vāega Fehoahoani Pahefika mō te Matāeke o te Atiakega o te Olafafia o Tagata. Ko nā vāega iēnei e lua na fai ni tiute tāua o kilāua i te atiakega o te Manua o te Pahefika – te Takiala ma te Ata Fuafua Pahefika a te Matāeke o te Atiakega o te Olafafia o Tagata.

Ko te Manua o te Pahefika e fakahino hako lava ki te kaumaiga o nā avanoa mō te Matāeke ke tali atu ai ki te tūlaga o nā hūiga o tagata Pahefika i luga o Niuhila. Ka fakaaogā ke takitaki ma taku atu ai te lihi o nā mea ka fai i te peleni fakatū (policy agenda) o te lumanaki ma ke kavatu ai he gāluega mālohi māopoopo fakatahi ma mō tagata Pahefika, i te gālulue fakatahi ma nā tautuaga pāga (partner agencies), non-government stakeholders ma nā tautua kaukaunaga.

Ko au kua fakamalohia i te tūlaga o te faiga talanoa tēia kua fai e te Matāeke ke fakamautinoa ai ko te Manua o te Pahefika e tuku fakatahi ai ia leo o nā tino tokalahi. E lagona foki e au toku loto fiafia i te tūlaga kua fai e te Matāeke e fakatino ai ana gāluega ke fakamautinoa ai ko tagata Pahefika e halalau i Niuhila kua i ei ni avanoa kua maua ke fakatahi atu ai i te atiakega o te gāluega tēnei, kae maihe lava, i te faiga o nā fakamatalaga ke avanoa i nā gagana Pahefika kehekehe e lahi.

Ko te Manua o te Pahefika ko he takiala ma he ata fuafua e kaukauna lelei ki te Matāeke nei ma te lumanaki ona e fakauli ē ia pe vēhea ona galue lelei mō tagata Pahefika pe vēhea ona atiake te mafai o tana agānuku ma pe vēhea ona tali atu ki he hūiga o nā mea e tuha ai ma te tūlaga o Niuhila.

Afioga Mamalu Carmel Sepuloni
Minihitā mō te Atiakega o te
Olafafia o Tagata

Kupu tomua a te Ulu

Lotoalofa ki tagata (Manaaki tangata), Lotoalofa ki kāiga (Manaaki whānau) – ka fehoahoani kimātou ki tagata Niuhila ke haogalēmū, mālohi ma haoloto.

Manuia o te Pahefika, te takiala ma te ata fuafua a te Pahefika, ko he mea muamua ia mō te mātou Matāeke. Ko te takiala ma te ata fuafua muamua ia kua fai e kimātou mō tagata Pahefika i he tūlaga tau ki te atunuku (national level).

Ko te Manuia o te Pahefika na māfua mai i ni fautuaga tāua na tufa mai kia te kimātou e nā tino Pahefika. Ko lātou na lea mai kia te kimātou ni ā nā mea lelei na fai e kimātou ma ni ā na mea e tatau ke fakalelei atili. Ko au ka kō fakamāloha nā tino faigāluega a kimātou ma nā pāga tautua ke fakaaogā te Manuia o te Pahefika ma mea tāua fakafafia mō te hūiga i te auala e māfaufau ai ma gālulue fakatahi ma ō tātou tagata Pahefika, kāiga ma nā komiuniti. Ka hē toe fakahaga hako oioti ki he mea e fokotahi ma he tino e fokotahi kua lava ai. E tatau ona tātou iloa ko tagata Pahefika takitahi e havali kui mai i te mātou faitotoka ko he tino o he kāiga ma ko ō lātou kāiga ko he vāega o he komiuniti Pahefika matalahi. Ko te i ei o he mālamalamaga o tagata Pahefika i te tūlaga o te kāiga ma fakafetaui ā tātou kaukaunaga ke lagolago ai ia manakoga matalahi o tagata Pahefika e tāua lahi kāfai kitātou e faufau ni hokotaga ma te fakamoni ma pāga fakatahi ma Pahefika.

Ko nā tini kua fakamāonia mō te Manuia o te Pahefika ko nā mea ia e fakamoemoe au ko tagata Niuhila uma e fofou ki ei ma maua. Ko ō tātou kāiga Pahefika e fofou ke maua e kilātou he fehoahoani tāua ma hē-fakamahinoagia mai ā teki tātou i ni hikomaga haogalēmū, fakaaloalogia ma pūlea. Ko lātou e fofou ko kilātou ke fakaaofia i lo to o nā mea e āfāina ai kilātou, ke maua he fehoahoani ke mautonu ai ā lātou lava faigātonu ma ke pūlea ō lātou lava lumanaki ma nā alataki ki te manua.

Ko te fakamanake ki luga nā faiga a kitātou ke maua ai nā hini iēnei e tatau lava ona tupu. E laina fakatahi ma nā ikuga e kikila kimātou ki ei ke maua mō tagata Niuhila uma ma te mātou tolu fakalāpotopotoga hikitaga tāua o Mana Manaaki (he poto māhani lelei i taimi uma), Kotahitanga (fakapāga mō ni ikuga lahi atu) ma Kia Takatu Tatou (lagolago te mataloa o te olaga fiafia o tagata ma te atiakega o te tamaokāiga).

Ko te Manuia o te Pahefika nā ko te kamataga lava. Ko te gāluega moni ko te fakalelei atili o te auala e fakatahi ma kavatu ai nā kaukaunaga ki te tātou komiuniti Pahefika, ka ke haogalēmū ai kilātou, olamanua ma olatia.

Ke manua,

Debbie Power
Ulu
Matāeke o te Atiakega o te Olafafia o Tagata

Kupu tomua a te Takitakifono o te Vāega Fakahinoala Pahefika

“Tākanga ‘etau fohe – gālulue fakatahi ke maua he hini māhani”

E vē ko ni Pahefika e mālamalama lelei kitātou ki ei ko te malaga tauhiniō a ō tatou tagata i Aotearoa, i tūlaga ō gāluega, maukoloa ma te olamālōlō e manakomia ke fai i he faiga fetau fakateagānuku e mafai ke fakagāoioi ma tūmau mataloa i he hikomaga fehuhiaki vave.

Ko te fakatūga o te Vāega Fakahinoala Pahefika ma te Vāega Fehoahoani Pahefika na taku mai ai i ki nā ia gāluega maumaututū a te Matāeke o te Atiakega o te Olafafia o Tagata, ke tukufakatahi ma kitea ai nā fakamoemoega ma nā kikilaga fakapitoa a ō tātou komiuniti Pahefika ma te kaufaigāluega i te atiakega o te takiala ma te ata fuafua Pahefika – Manuia o te Pahefika.

Ko au e fāfia ke lea atu vēnei ko nā tāleni o te mafai fakatenātula o kitātou vē ni Pahefika ke fai ai nā gāluega, hohoko ma gālulue fakatahi mō he fakamoemoe māhani na kitea ai i nā gāluega na fai ke pā mai ki te taimi nei e te Vāega Fakahinoala Pahefika ma te Vāega Fehoahoani Pahefika. E mātau e au ka koi i ei nā tino o te vāega e ōmai i ni tūlaga kehekehe i nā tūlaga o te Vāega Fakamua, Vāega Tino Tautahi ma Komiuniti, ko te fakavae mākeke ma te olatia o ā tātou mea Pahefika tāua ma te aogā kua mafai ai e kitātou ke gālulue fakatahi ma fakauli hako na matākupu tau Pahefika ma te lototele i loto o he tūlaga o te auala fakaagānuku.

Koi lahi nā gāluega e hēki uma te fai e tuha ai ma nā tulaga o te atiakega ma te fakatinoga o nā gāoioiga fakatātia, kae ko au e fakamālohiagia lava i te holoholo lelei kua fai ke pā mai ki te taimi nei ma te faiga lelei a te Takiala ma te Ata Fuafua Pahefika – Manuia o te Pahefika ka fai ki luga o te Pahefika ma Aotearoa matalahi i te fano agai ki mua ki te lumanaki.

Tu‘a ‘ofa ‘eiki atu,

Tevita Filisonu'u Funaki
Takitakifono
Matāeke o te Atiakega o te Olafafia
Vāega Fakahinoala Pahefika

Ko nā tino o te Vāega Fakahinoala Pahefika ma te Vāega Fehoahoani Pahefika

Vāega Fakahinoala Pahefika

- Tevita Funaki, Takitakifono
- Meleane Burgess
- Dr Diane Mara
- Dr Falaniko Tominiko
- Joseph Liava'a
- Kathleen Tuai-Ta'ufo'ou
- George Van Ooyen
- Mel Harrington
- Seti Talamaivao
- Agnes Sefo
- Sai Lealea
- Gagau Annandale-Stone
- Marie Schmidt

Vāega Fehoahoani Pahefika

- Helen Karati, Takitakifono
- Daisy Lavea-Timo
- Pesio Ah-Honi
- Danny Mareko
- Fati Tagoai
- James Aufa'i
- Lui Poe
- Malia Hamani
- Dr Palatasa Havea
- Pati Umaga
- Bob Tiaki
- Amy Minster

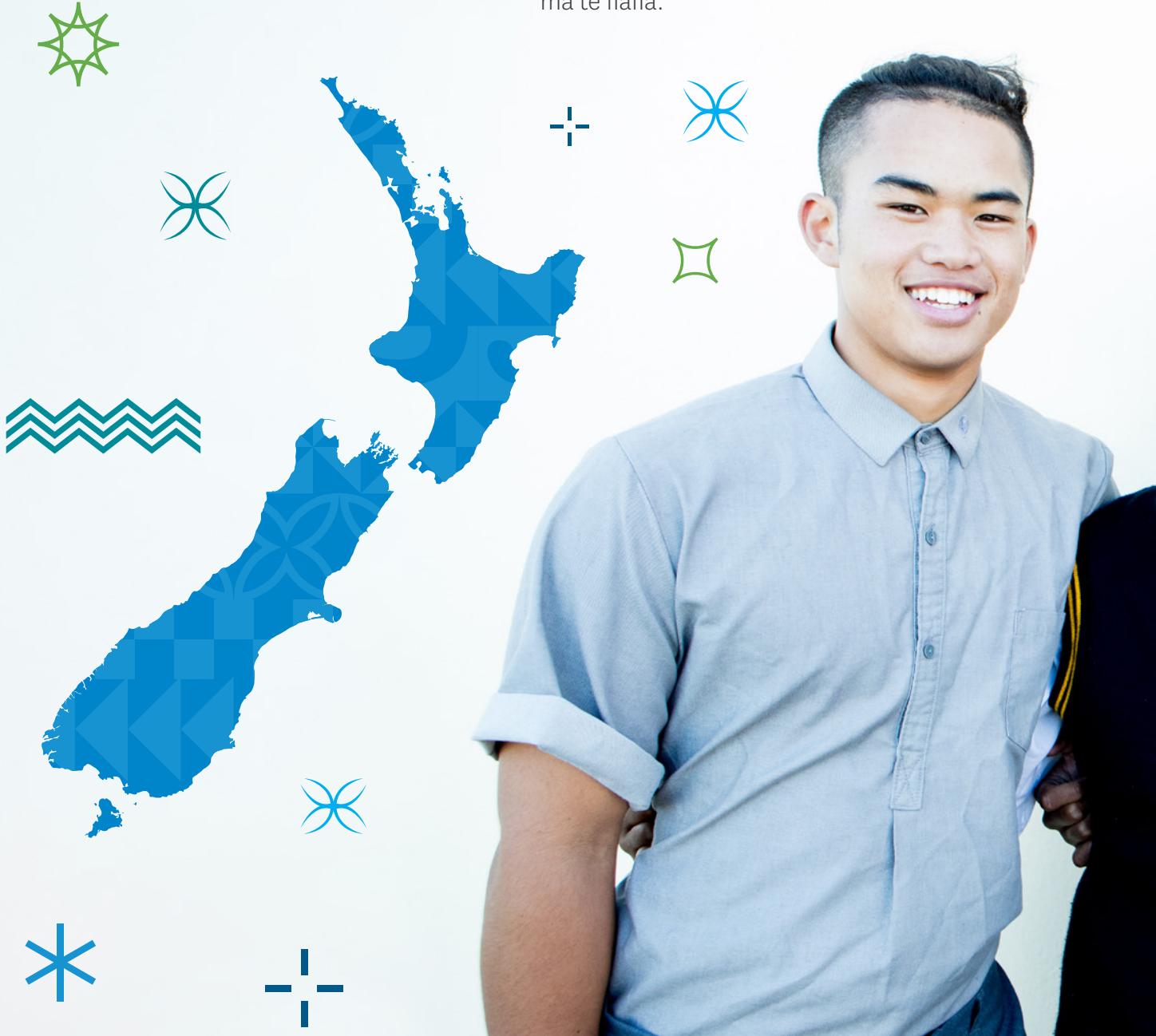
Ko te mātou kikilaga mamao

Ko nā tagata Pahefika, kāiga ma te komiuniti
e manuia ma olalelei i Aotearoa.

Ko te ‘manuia’ e fakauiga vē e kimātou ko mātou e fofou ke lagolago tō mafai ke iku manuia, manumālō ma agai ki mua ke maua te haolotoga.

Ko te ‘olalelei’ e fakauiga vē e kimātou e haoloto loa lava koe ko mātou e fofou ke lagolago koe ke lagolago tō kāiga ka ke maua ai e tagata uma he olaga malōlō lelei ma te fiafia.

Ko nā gāluega a kimātou

Ke toe fakalelei nā kaukaunaga o nā fekau ma gāluega a te Matāeke mō tagata Pahefika, kāiga ma nā komiuniti, ka ke haogalēmū ai kilātou, olamanua ma olatia i Aotearoa.

Ko nā vāega takiala patino ma nā tini a kīmātou

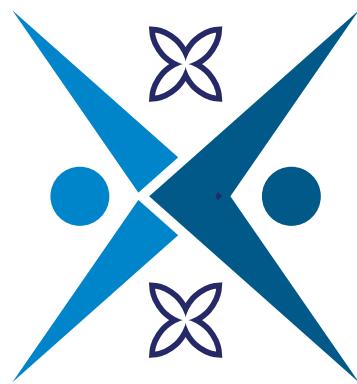
Ko te mātou auala takiala Te Pae Tawhiti – Ko te Tātou Lumanaki e taku mai ai te tatau o te fakalāpotopotoga ke meki ke maua ai ni ikuga lelei mō tagata Niuhila uma.

Manua o te Pahefika – O Tātou Tagata, O Tātou Faigātonu, O Tātou Lumanaki, e lalaga fakatahi te meki o te fakalāpotopotoga o te Te Pae Tawhiti i te tuku o tagata Pahefika ki te lototonuga o tana atiakega, māfaufau ma tonu fai.

Ko nā vāega takiala e tolu ma nā tini iēia kua fakamāonia ko he vāega tāua e tatau ke kāmata ke atafia ai te kikilaga mamao a kitātou ma ko nā tūlaga māhani lava o te i ei ma te tāua i te amanakia fakatahi e tauhiniō ki ei ia tagata Pahefika.

Ko he māhani lelei i taimi uma

- « Ko mātou kua tauhihi ke fakamautinoa ko tagata Pahefika, kāiga ma nā komiuniti e tauhi pea ō lātou mamalu, e takitaki ma hē fakamahinoagia ma lagona te haogalēmū, fakaaloalogia ma pūlea i nā fakatahiga uma e fai e kilātou ma kimātou.
- « Ko mātou e fakalogo, kavatu nā fakamatalaga manino ma kavatu he kaukaunaga lelei ma tutuha ke fakamautinoa ai ko nā tagata Pahefika, kāiga ma nā komiuniti e maua e kilatou nā fehoahoaniga hako ma fetaui.

Ko nā tini a kimātou

Ko te kaufaigāluega a kimātou ma nā tino e kilātou kavatuāgia nā kaukaunaga mō te Matāeke ko:

- fakaaloalo, hē-tuhituhilima ma talimālō ki tagata Pahefika, kāiga ma nā komiuniti
- fakateānuku hako ma fakailoa te kehekehēga o tagata Pahefika, kāiga ma nā komiuniti
- fakakopegia ke kavatu ai ni fakamatalaga manino ma pūlea ki tagata Pahefika, kāiga ma nā komiuniti
- ke agavā ma iloa pe vēhea ona mafai e kilātou oi tufatufa lelei ke fakalelei ai nā ikuga mō tagata Pahefika.

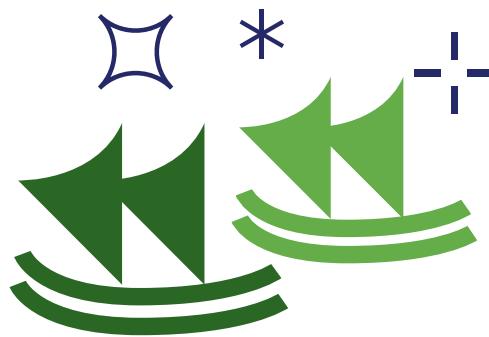
Ko nā pule hīnia (senior managers) a kimātou ma nā takitaki o nā fakalāpotopooga:

- tauhihi ke kavea ma ni takitaki o nā hūiga ke mafai ai nā mea uma e taku atu i luga ke kiteagia
- kavatu nā auala e maua ai nā līhohi, meafaigāluega ma nā fehoahoaniga e manakomia ke mafai ai ona maua nā tini iēnei
- talia ma faufau he mālamalamaga o te kehekehēga o te Pahefika.

Ma lagolago te kaufaigāluega ke:

- manumālō, atiake ma kavatu i te Manua o te Pahefika
- fakatahi ma nā kāiga ma/pe ko nā tiute fakateāgānuku ma nā fakamoemoega
- fakailoga ō latou manumālō ma nā mea na maua ona ko te tauivi
- fakatahi matatitio i nā avanoa e:
 - lagolago te agānuku agavā
 - fakailoa ma fakatutupu te takitakiga
 - atiake te mafai o nā tino faigāluega Pahefika ke agai ki mua ō lātou alataki gāluega.

Faipāga mō he mālohiaga lahi

- ﴿ E mālamalama kimātou te tāua o hokotaga mōni ma tagata Pahefika, kāiga ma nā komiuniti ke fēeke ai he mālohiaga lahi ke maua ni ikuga lelei.
- ﴿ E fakamautinoa e kimātou ko tagata Pahefika, kāiga ma nā komiuniti ko ni vāega tāua i nā tonufai, ata fuafua, atiakega ma te kavega o nā fekau e i ei he mālohiaga ki Pahefika ma ke kavatu ai e kimātou ni avanoa haogalēmū mō kilātou ka ke lagona ai ōlatou leo.
- ﴿ E iloa e kimātou te tiute e mafai kē fai e nā tino faigāluega Pahefika a kimātou i te atiakega o ni hokotaga mālolohi ma nā komiuniti Pahefika a kimātou.

Ko nā tini a kimātou

Ko te kaufaigāluega a kimātou ma nā tino e kilātou kavatua nā kaukaunaga mō te Matāeke:

- malamalama te tāua ma te kehekehega o tagata Pahefika, kāiga ma nā komiuniti i te levolo o te fakalotoifale, kogāfenua ma te atunuku ma i ei he hokotaga moni ma kilātou
- e kavatu ki ei na līhohi ma nā fehoahoaniga tatau ka ke mafai ai e kilātou ona taukave ō lātou tiute
- fai ni pāga takulelei ma tūmau ma nā vāega o te tautuaga ma falefaigāluega e lagolago ma e tauhihi ki te faiga o ni ikuga lelei mō Pahefika
- mālamalama ko tagata Pahefika e kilātou iloa pe ko heā te galue lelei mō Pahefika ma atiake ni pāga e lagolago ia Pahefika ke lototele, kaumai ni māfaufauga fou ma filigā
- fakamaonia, fakaaogā ma fakahoa nā fakamatalaga ma nā vāega tāua ke fakalelei ai nā ikuga mō tagata Pahefika, kāiga ma nā komiuniti
- fakatahi ia tagata Pahefika i hō he mea e afāina ia Pahefika.

Ko nā tautuaga a kimātou ko:

- fakaaloalogia, fakatalitonugia ma fakatāuagia mo ō lātou poto māhani i te kavatuga o nā kaukaunaga ki ō lātou komiuniti ma maua ai he fehoahoaniga lelei ma tutuha ke fakamālohia ai te mafai, atiake te mafai ma ke tūmau mataloa
- fai māfaufauga fou ki te ata fuafua, atiakega ma te faiga o nā kaukaunaga/polokalame a kilātou
- fakamālohia ke kavatu ni tūlaga manino i te faiga o nā kaukaunaga mō tagata Pahefika.

Ko nā falefaigāluega a kimātou ko:

- fakaaloalogia, fakatuatuagia ma fakatāua mo ō lātou iloa i te faiga o nā kaukaunaga ki ō lātou komiuniti
- fakamālohia ke kavatu ni takiala gāluega manino kua fai ke fetaui ki tagata Pahefika
- ke maua nā hikili hako, poto ma lelei i te agānuku ma e manino e tuha ai ma te faiga lelei e fai e kilātou ke fakalelei ai nā ikuga mō Pahefika.

Ko nā pule hīnia (senior managers) a kimātou ma nā takitaki o nā fakalāpotopooga:

- fakailoa te tiute e fai e te kaufaigāluega Pahefika i loto o te lātou komiuniti ma pe vēhea ona mafai e kilātou ona kavea ma faiga tāua i te atiakega o ni pāga lalahi mō te Matāeke
- tauhihi ke kavea ma ni takitaki o nā hūiga ke mafai ai nā mea uma e taku atu i luga ke kiteagia
- kavatu nā auala e maua ai nā līhohi, meafaigāluega ma nā fehoahoaniga e manakomia ke mafai ai ona maua nā tini iēnei.

Lagolago te kikilaga mamao o te ola fiafia o tagata ma te atiakega o te tamaokāiga

Ko mātou e tauhihi ki nā hokotaga kikilaga mamao ma nā inivehimene (investments) tē e lagolago nā fakamoemoega o Pahefika ma ni māfaufauga fou ke maua ai te manuia ma te haoloto ma fakalagolago lava kia tēia mō tagata Pahefika, kāiga ma nā komiuniti i Aotearoa.

E kavatu foki e kimātou nā fehoahoaniga e tuha ai ma te atiakega o te olafiafia o tagata ki nā kogāfenua o te Pahefika.

Ko nā tini a kimātou:

Ko te kaufaigāluega a kimātou ma nā tino e kilātou kavatua nā kaukaunaga mō te Matāeke:

- lagolago nā tino Pahefika, kāiga ma nā komiuniti ke:
 - mamalu
 - gāluega tūmau mataloa
 - līhohi tupe totoka (ma ke maua nā hikili e tatau ke tūmau mataloa ai te mea tēnei)
 - fale fakamautū
 - hokotaga lelei
 - takitaki ma he lihi o nā vāega
 - fehoahoani ki te agāga, faufautua ma fakamālohiga
- fakamāonia ma lagolago te vāega o te ola fiafia o tagata tēia e fakaohofia ai te agai ki mua ma te manuia o te Pahefika
- fakamāonia ma lagolago ia tagata Pahefika, kāiga ma nā komiuniti ke hakili nā avanoa mō faipihinihi ma/pe gālue mō ia lava ma/pe ko pihinihi taigole
- atiake nā hokotaga tūmau mataloa ma nā tautuaga ma falefaigāluega ke fakatino ai nā polokalame e fakalahi ai nā hikili ma nā mafai mō tagata Pahefika, kāiga ma nā komiuniti
- fakamāonia ma fakatōhina iētahi tautuaga mō nā avanoa ke gālulue fakatahi ma lagolago ia tagata Pahefika, kāiga ma nā komiuniti ke maua ō lātou fakamoemoega mō he taimi mataloa.

Ko nā pule hīnia (senior managers) a kimātou ma nā takitaki o nā fakalāpotopotoga:

- tauhihi ke kavea ma ni takitaki o nā hūiga ke mafai ai nā mea uma e taku atu i luga ke kiteagia
- kavatu nā auala e maua ai nā līhohi, meafaigāluega ma nā fehoahoaniga ke mafai ai nā tini iēnei ke maua
- fakailoa atu hōvē e i ei ni avanoa ke fakamālohia ai te atiakega o te olafiafia o tagata ke tūmau mataloa i nā kogāfenua Pahefika o kitātou.

Ko nā gāoioiga a kimātou

Ko te malaga a kimātou ke atiake ma fai *Manua o te Pahefika* na fai i he faiga o ni talatalanoaga aogā e tauhaga te mataloa ma tagata Pahefika a kitātou, kāiga ma nā komiuniti i luga o Aotearoa. Ko te *Manua o te Pahefika* e kitea ai nā leo ma fakapatinō ai na talatalanoaga e fakahoa e kimātou. Ko nā gāoioiga a kimātou e taku atu ai ki te Matāeke nei lava ma ki te lumanaki ona e fakauli ē ia pe vēhea ona galue lelei atu mō tagata Pahefika ma taliatu ki he hūiga o nā mea e tuha ai ma te tūlaga o Niuhila.

E fakailoa e kimātou e i ei ni māfaufauga lelei i te atiakega pe kua fai nei i nā ofiha kogāfenua ma fakalotoifale a kimātou e lagolago e kilātou te *Manua o te Pahefika* ma fehoahoani ki ei ke manua.

Ko nā gāluega a kimātou ka fakahaga tonu lava ki nā gāoioiga i nā tūlaga maualuga iēnei:

Mō tagata Pahefika ma kāiga

Ko ni ā nā Gāoioiga:

- ✖ fai ni hikomaga e māfana, talimālō ma haogalēmū
- ✖ lagolago te fakatūga o nā hokotaga ma nā pāga moni
- ✖ atiake te mafai (vē tino tautahi ma vē he komiuniti)
- ✖ fakalelei te auala e mafai ai ke maua nā fale mamā lelei ma tūmau mataloa
- ✖ fakalahi nā avanoa o gāluega tūmau mataloa
- ✖ fakalelei/fakalahi te tāua o te kaukaunaga felākuaki e i ei nei ke tali atu ai ki nā manakoga kehekehe o tagata Pahefika, kāiga ma nā komiuniti
- ✖ atiake nā polokalamē e i ei ai ni māfaufauga fou ma fakamautinoa te tāua te haogalēmū o te tino ma te agānuku mō tagata Pahefika, kāiga ma nā komiuniti
- ✖ fakalahi te lelei o te tūlaga o fehokotakiga e i ei nei ka ke amanakia ai ia manakoga kehekehe o tagata Pahefika, kāiga ma nā komiuniti.

Mō te kaufaigāluega ma nā tino e kilātou kavatua nā kaukaunaga mō te Matāeke

Ko ni ā nā Gāoioiga:

- ✖ fakalelei te olamālōlō, māfaufau, te ola haogalēmu o te tino ma te agāga
- ✖ fakalahi nā avanoa akoako o Pahefika ma te agai ki mua
- ✖ fai ni avanoa ke fakailoa ai ma tufa atu ai te poto fakapitoa tautokatahi i te māfaufau fakateāganuku Pahefika ma te gagana
- ✖ fai ni avanoa ke lagolago, fehoahoani ma/pe folafola ni gāluega atiake o te olafafia o tagata ke tūmau mataloa ma nā kogāfenua Pahefika kafai e talafeagai ai
- ✖ fakalelei/fakalahi te lelei o nā peleni fakatū ma nā faiga e i ei nei
- ✖ fakalelei te kaumaiga o nā fakamatalaga, līpotiga ma nā faiga fakahoahoa e i ei nei.

Mo nā komiuniti

Ko niā nā Gāoioiga:

- ✖ fakalelei te faiga e fai nei mō:
 - kaukaunaga o ata fuafua fakatahi
 - kaukaunaga komihi
 - kaukaunaga fakatautui
 - kaukaunaga fakakonekalake
 - kaukaunaga līpotiga, iloiloga ma onoonoga
- ✖ fakaali manino te uiga o he ‘kaukaunaga tautua Pahefika’
- ✖ taukave i luga o nā hokotaga i nā gāluega fakapatino e i ei nei
- ✖ fakamautinoa e fai nā fonotaga māhani mō te kaufaigāluega, tagata Pahefika, kāiga ma nā komiuniti ke talanoa ai nā mea e tāua mō Pahefika ke taku atu te ata fuafua, atiakega ma te fakatinoga o ikuga tūmau mataloa mō Pahefika
- ✖ hakili ni avanoa mō ni pāga fou
- ✖ fakalelei te onoonoga ma te faiga o nā hukehukega
- ✖ atiake nā avanoa o nā gāluega tūmau mataloa ke mafai ai ia tagata Pahefika, kāiga ma nā komiuniti ke atiake ma tutupu
- ✖ fakalelei/fakalahi te lelei o nā peleni fakatū ma nā faiga e i ei nei
- ✖ atiake te mafai.

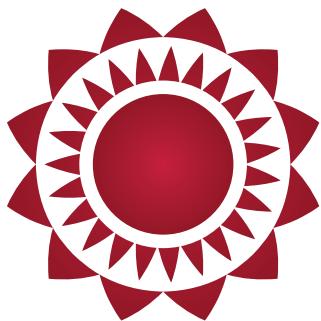

Ko te Manuia o te Pahefika e fakamālohia e nā tūlāfono fakavae iēnei

Taliagia o te agānuku

E fakailoa e kimātou ko te Pahefika ko he vāega e o nā Atunuku tūtokatahi ma ō lātou fakahinomaga patino ma e fakahoai ai nā mea tāua tutuha. E fakailoa ai te tāua o nā gagana a kilātou, agānuku ma nā tūlāfono ma ka fakamautinoa ai ko nā mea iēnei e tukufakatahi ki loto o kaukaunaga ma gāluega a te Matāeke.

Olaga fakateagāga

Ko te olaga fakateagāga ko he vāega tāua ia o nā tūlafono ma te olalelei o te māfaufau o Pahefika. Ko nā komiuniti lotu a kitātou i kinei i Aotearoa ko ni vāega o he komiuniti tāua e fakatahi kimātou ki ei ke lagolago nā ikuga o nā atiakega o te olafafia o tagata mō nā tino o te Pahefika.

Kāiga

E fakailoa ma taku hako e kimātou ko nā tino Pahefika e nonofo i he tūlaga o te kāiga lautele (extended families). Ko te kāiga ko te lototonuga ia o te komiuniti ma te aga o te olaga. Ko tagata tautokatahi e tau ki he kāiga, ma ko kāiga takitahi e tau ki he tino. Kaumai ai nei te fakahinomaga ma te kope. Ko te gafa (ancestry) ma te uiga o he tūlaga e aofia ai he kaigātupu (kinship) ma pe heā ma pe ko ai kua olo muamua atu o kitātou.

Fakamāoni

E ia te kitātou uma te fakamāoni i nā mea uma e fai e kitātou. E fakamautinoa e kimātou ko nā tino e fakalagolago ki ei ke fakamāoni, fakatalitonugia ma fakaaloalogia. E fakamautinoa e kimātou ko nā mea kua atiake e kimātou mō Pahefika e moni ma aogā ma fetaui ma nā manakoga o tagata Pahefika, kāiga ma nā komiuniti.

Ko te alofa mō tagata Pahefika e i ei tona uiga matalahi e hohoko ki nā kupu vēia ko te tiute, tauhiga ma te alofa. E tāua lele te tūlaga pe vēhea ia kitātou ni tino Pahefika, kāiga ma nā komiuniti oi fakaaogā ma na fakaali manino mai i nā gāluega e fai e kitātou kiētahi tino.

Matuā lelei

E fakamautinoa e kimātou ko te lagolago a kimātou mō te atiakega o tagata Pahefika, kāiga ma nā komiuniti e i he tūlaga matuā lelei lahi. Tēia ko nā kaukaunaga uma a kimātou e hiki ki luga ma ke mafai ia tagata Pahefika ke olamanuia i Aotearoa.

Pāga

E fakamautinoa e kimātou ko nā mea uma iēia e fai e kimātou e i tafa, i te pāga ma i nā talanoaga ma nā tino Pahefika (e te Pahefika, mō te Pahefika ma te Pahefika).

E uiga ki te MSD

Ko te gāluega a te Matāeke o te Atiakega o te Olafiafia o Tagata ko te lotoalofa ki tagata (manaaki tangata), lotoalofa ki kāiga (manaaki whanau) – ko mātou e fehoahoani ki tagata Niuhila ke haogalēmū, mālohi ma haoloto.

Ko te Matāeke ko he matāgaluega tāua o gāluega fakamua, e i ei ai ma nā ūfiha hau mai te Cape Reinga ke pā ki Stewart Island ma hau mai te itū ki hahae ke pā ki te Chatham Islands.

E ova atu i he miliona o tagata na fakafehokotaki mai kia te kimātou i tauhaga uma. E fehoahoani kimātou ki tagata i nā itūkāiga auala uma e lahi. E taumafai lahi kimātou ke mālamalama ma fakahohoko ia tagata ma nā lagolago uma e mafai e kimātou. Mō niētahi tino ko ni fehoahoaniga tautupe; ko iētahi e hakili e kilātou ni kaukaunaga ke fehoahoani ke toe ulufale ai ki nā kaufaigāluega. Hōvē e i ei he tino hē katoatoa te mālohi e hakili fehoahoani mō he taimi pukupuku pe tūmau ke takitaki ai ki he olaga haoloto ma mamalu, he kāiga e nafa ma he fakahauā, ko he tino e manakomia ē ia he fale haogalēmū, māfanafana ma mamago, ko he tamaiti ākoga e hakili he tupe gogō kae toe totogi, ko he mātua e manakomia he fehoahoani i te totogi o te tauhiga o he tamaiti pe he tino matua Niuhila e tālohaga mo te fakatupega mō tagata mātutua.

Ko te gāluega a kimātou e hē fai tautahia. E faipāga kimātou ma te lahiga o nā tautuaga kehekehe, fakalāpotopotoga ma nā vāega i loto o te komiuniti kua i ei ō lātou poto fakapitoa ma nā hokotaga ke fai ai ma he hūiga mataloa i te olaga o tagata.

Ke faitau ki he fakaopoopoga e uiga ki te fakamoemoe a kimātou fakamolemole faitau ki te mātou Fakamatālaga o te Fakamoemoega (Statement of Intent): <https://www.msd.govt.nz/about-msd-and-our-work/publications-resources/corporate/statement-of-intent/index.html>

Ke mafai ke maua ni fakamatālaga lahi atu e uiga ki nā gāluega e fai e kimātou, nā gāluega kāmata(career offerings) ma nā kaukaunaga e kavatu e kimātou e mafai ke maua i te www.msd.govt.nz.

MSD611OKELAUAU OCT 2019

**MINISTRY OF SOCIAL
DEVELOPMENT**
TE MANATŪ WHAKAHIA TO ORA